

Het Drentse Heideschaap is het enige gehoornde Nederlandse schapenras en komt ook nu nog overwegend in de provincie Drenthe voor. Drentse Heideschaps in het Rijsterbos.

Foto: Benny Klazenga.

De beheersmaatregel 'begrazing' bij 'It Fryske Gea'

Ultsje G. Hosper

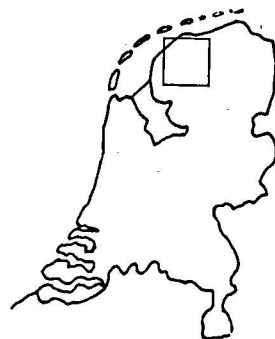
Inleiding

De grote waarde van het halfnatuurlijk landschap in de provincie Friesland is genoegzaam bekend. Denk hierbij aan de rijke weidevogelgebieden, welke tevens dienst doen als pleisterplaats voor watervogels en steltlopers, de bloemrijke hooilanden, de blauwgraslanden, de rietterreinen en de droge en vochtige heidevelden. Al deze natuurgebieden hebben met elkaar gemeen, dat voor de instandhouding ervan bepaalde inwendige beheersmaatregelen vereist zijn. De mate van beïnvloeding door de mens varieert en kan onder andere bestaan uit maaien, beweiden, branden, kappen, plaggen en dergelijke. Met andere woorden, men dient te zorgen voor een geregelde afvoer van de organische produktie.

Grote, aaneengesloten oppervlakten met een lage begroeiing, zoals graslanden, rietterreinen en heidevelden komen, onder de Nederlandse klimatologische omstandigheden, van nature weinig voor. Ze

zijn beperkt tot plaatselijke dynamische situaties zoals langs beken en rivieren, en kwelders en duinen in kustgebieden. Elders in het binnenland zijn korte, grazige vegetaties meestal tijdelijk aanwe-

zig. Lage begroeiingstypen kunnen hier worden beschouwd als successiestadia en deze zijn vaak het resultaat van de verwijdering van de oorspronkelijke bosvegetatie. Toch kunnen wij stellen dat de

vochtige en schrale graslanden, rietterreinen en heidevelen tot onze rijkste en meest waardevolle natuurgebieden behoren. Deze hoge natuurwaarden zijn het gevolg van een constant, extensief en verschalend beheer dat gedurende een lange periode heeft plaatsgevonden. De afvoer van de organische produktie (het gewas) dient in deze gebieden een beheersmiddel te zijn, om het doel, een gevarieerde levensgemeenschap te bereiken. Als zodanig kunnen en moeten de waardevolle, halfnatuurlijke landschappen blijven behouden.

Wil een natuurtechnische maatregel ecologische differentiërend werken dan moet deze plaatselijk, gradiëntsgewijs en constant werkzaam zijn. Bij de genoemde beheersmethoden als maaien, weiden, branden, kappen en plaggen kan men wel de frequentie variëren, maar de maatregel op zich is voor de gehele beheerseenheid hetzelfde. Bovendien vereisen de genoemde beheersmethoden veelal een bepaalde cultuurtechnische inrichting in de vorm van ontsluiting, ontwatering en inrichting en/of wordt het reliëf door de methode sterk beïnvloed. Zo is de beoogde variatie in ruimte en tijd slechts beperkt mogelijk.

Soortenrijke levensgemeenschappen worden gekenmerkt door een grote mate van complexiteit en stabiliteit. Hierbij spelen interne regulatiemechanismen een belangrijke rol. Aan de instandhouding van grazige vegetaties hebben grote herbivoren in het verleden waarschijnlijk in belangrijke mate bijgedragen. Ook het proces van co-adaptatie tussen herbivoren en grassen wijst hierop. Door extensieve begrazing treedt interne differentiatie op als gevolg van verschillen in betredings-, verschalings- en bemestingsintensiteit. De mate van beïnvloeding is vooral afhankelijk

van reliëf en vochtigheid van de bodem en smakelijkheid en structuur van de vegetatie. Hierdoor werkt extensieve begrazing lokaal en gradiëntsgewijs en er ontstaat een grote afwisseling in grazige begroeiingstypen, zoom- en mantelvegetaties, struweel- en boomopslag, elk met eigen biotoopkenmerken.

Men kan de invloed van begrazing nabootsen door toepassing van extensieve beweiding met rundvee, paarden of schapen. Het effect per gebruikte diersoort verschilt nogal. Vooral in gebieden waar men een open, parkachtig landschap wil behouden, kan begrazing aan de interne variatie bijdragen. Men zal niet te gauw gunstige resultaten kunnen en mogen verwachten. De aan een bepaalde beheersvisie ten grondslag liggende processen vergen vaak een lange ontwikkelingsperiode.

Naar jaarrondbegrazing

Naast bestaande natuurgebieden komen ook voormalige cultuurgraslanden voor begrazing in aanmerking. Dit is uiteraard afhankelijk van de grondsoort en de hoogteligging van de graslanden. De laaggelegen en veelal sterk bemalen veengraslanden in het Lage Midden van Friesland lenen zich vooral voor moerasontwikkeling, als onderdeel van de inrichting als ecologische verbindingsstructuur ('natte as' c.q. Ecologische Hoofdstructuur) en als hoogwaterbuffer. De graslanden op de kleigrond en met name de gras- en bouwlanden van de zandgronden in de Friese Wouden komen voor een 'begrazingsbeheer' in aanmerking.

In de voorheen beweede terreinen, zoals voormalige cultuurgraslanden, kan een geleidelijke omschakeling via extensieve seizoenbeweiding naar jaarrondbegrazing plaatsvinden. Voor de seizoenbeweiding kan men vee

van boeren inschakelen. Als gevolg van de jarenlang toegepaste bemesting zal zich slechts geleidelijk een bepaald evenwicht tussen produktie en consumptie kunnen instellen. Deze omschakeling gaat echter veelal gepaard met een tijdelijke uitbreiding van bepaalde, uit landbouwkundig oogpunt minder gewenste, plantesoorten.

Op humeuze zandgronden kunnen bij extensivering van het gebruik soorten als Ridderzuring en Akkerdistel zich explosief uitbreiden. Na een periode van vijf à tien jaar verminderen deze soorten weer geleidelijk. Op voorheen bemeste, vochtige veengronden en zure zandgronden, neemt bij extensieve beweiding vooral de Pitrus enorm toe. Pitrus kan zich vele jaren handhaven en wordt door vertrapping van de zode en verzuring als gevolg van de neerslag nog gestimuleerd.

De structuur van de vegetatie

De structuur en samenstelling van de vegetatie worden vooral bepaald door de hoeveelheid neerslag en de temperatuur. Verder zijn de neerslagverdeling, de vruchtbaarheid van de bodem en de mate van ingrijpen in de successie van belang. De oorspronkelijke vegetatie bestond in ons vochtig en koel zeeklimaat voornamelijk uit bos. Van deze oerbossen is in Nederland niets meer aanwezig. Secundair spontane bosvorming vindt plaats in onze laagveengebieden, als onderdeel van de verlandingsreeks. Voorbeelden van dergelijke secundair natuurlijke bossen zijn de elzenbroekbossen in de laagveengebieden.

Het overige bosareaal is aan geplant en ingezaaid, voornamelijk op de zandgronden, die als gevolg van strooiselwinning en houtoogst sterk verarmd zijn. Dergelijke bossen zijn als gevolg van de aanleg van een uitgebreid sloot-

en greppelsysteem en toemende ontwatering meestal sterk verdroogd.

Door sterke bemaling en snelle waterafvoer is er van het opkwellen van diep grondwater vaak geen sprake meer. Daar komt nog bij dat door groundbewerking en erosie het bodemprofiel gestoord is en aanplant heeft plaatsgevonden van (buitenlandse) boomsoorten en rassen, die slechts onder geconditioneerde omstandigheden willen groeien.

Natuurtechnisch bosbeheer

Voorals dank zij het stimulerende werk van de Stichting Kritisch Bosbeheer, worden onze bossen in toenemende mate op een natuurtechnische wijze beheerd. Tot in het begin van de jaren zeventig konden hooguit bepaalde gemeenschappen van planten en dieren in bossen, spontaan tot ontwikkeling komen. De boometage was hier in ieder geval van uitgesloten. Bij het natuurtechnisch bosbeheer wordt naar meer afwisseling in de structuur van de vegetatie gestreefd. Dit kan worden bereikt door een langere omlooptijd, onregelmatige dunning, variatie in kapbeheer en meer dood hout in het bos. Men kan zich afvragen of dit tot een complete boslevensgemeenschap zal leiden. Immers, niet alleen het interne beheer bepaalt het bosaanzicht, ook de bodemstructuur, het voedingsstoffenniveau, de waterhuishouding en tal van externe factoren spelen een rol en zijn (soms onomkeerbaar) veranderd. Een meer natuurlijke ontwikkeling vereist 'standplaatsgeen' soorten, spontane verjonging, een gevarieerde leeftijdsopbouw en een lange omlooptijd, waarbij ook de sterf- en aftakelingsfase aanwezig is.

Bovendien dient jaarrondbegrazing een integraal onderdeel van het bosbeheer uit te maken. Grote grazers beïnvloeden de bodemstructuur en dragen bij tot het intern

transport van voedingsstoffen en de versterking van de lichtfactor. Begrazing van bos in combinatie met heide en grasland kan tot veel variatie en interessante overgangen leiden, mits een lage veedichtheid wordt aangehouden. Bij een spontane vegetatieontwikkeling, extensieve begrazing en een afbraakfase met bijbehorende saprophyten, zullen de keten en het onderlinge verband tussen producenten, consumenten en reductanten geleidelijk kunnen herstellen.

De inrichting voor begrazing

Bij de omvorming van boeregrasland en cultuurbos dient men in eerste instantie te zorgen voor een 'spontane afwatering' en herstel van het 'oorspronkelijk reliëf'. Hierbij worden de sloten met een afwaterende functie gedempt (dichtgeschoven) en worden de oorspronkelijke hoogteverschillen zo veel mogelijk, door middel van het opschuiven van grond, hersteld. Hierdoor zal een spontane afwatering plaatsvinden via de natuurlijke laagten in het terrein. Het waterpeil wordt enerzijds bepaald door neerslag en verdamping en anderzijds door de eventuele kwel van grondwater of de wegzijging en infiltratie van oppervlaktewater. Hierdoor zal het begrazingsgebied 's zomers relatief droog en 's winters vochtig en nat zijn.

Indien mogelijk zal het begrazingsgebied uit een combinatie van hoog- en laaggelegen terreinen moeten bestaan. Het natuurlijke begrazingspatroon, waarbij 's winters op de hoogste (en droogste) gedeelten wordt gegraasd en 's zomers in laaggelegen terreinen, komt dan beter tot zijn recht. Beekdalgebieden, waarbij zowel het beekdal als de beekdalflank en de beekdalrug in het begrazingsgebied zijn opgenomen, komen als eerste voor een begrazingsbeheer in aanmerking.

Om het differentiërende effect van begrazing ten volle in het terrein tot uitdrukking te laten komen, moet het gebied aan minimale oppervlaktematoren voldoen. Een begrazingsgebied dient al gauw een oppervlakte van honderd hectare of meer te beslaan. Bij de toepassing van verschillende soorten grazers in het zelfde gebied is honderd hectare het minimumareaal. Een uitgangssituatie, waarbij zowel grazige gedeelten, heide en struweel als een boscomplex aanwezig is, ligt gezien het gevarieerde voedselaanbod in de verschillende seizoenen, het meest voor de hand. De onderlinge verhouding tussen de verschillende vegetatietypen dient hierbij ongeveer aan elkaar gelijk te zijn.

Van seizoen- naar jaarrondbegrazing

Sinds het midden van de jaren zeventig wordt bij 'It Fryske Gea' 'begrazing' als natuurbeheersmaatregel toegepast. Aanvankelijk werden hiervoor de landbouwhuiskinderen van boeren, zoals runderen, schapen en paarden ingeschakeld. Hierbij werden pinken, schapen, pony's en paarden gedurende het zomerseizoen tegen een bepaalde vergoeding, in graslanden ingeschaard. Deze seizoenbegrazing vond plaats via perceelsbeweiding; later werd het standweidesysteem ingesteld. Hierbij vindt geen omweiding plaats, maar worden de dieren het gehele zomerseizoen in een dichtheid van één à twee dieren per hectare, in het zelfde gebied ingeschaard.

Door de gewijzigde inzichten omtrent het bosbeheer en de herwaardering van begrazing als natuurbeheersmaatregel, werd ook de jaarrondbegrazing van de hoger gelegen gronden overwogen. Voor jaarrondbegrazing zijn echter 'winterharde grazers' een voorwaarde. Hierdoor nam vanaf het begin van de jaren tachtig, de belangstelling voor

Voor Exmoor Pony's wordt gauw 'te goed' gezorgd. Delleburen.
Foto: Benny Klazenga.

zogenaamde primitieve rassen bij 'It Fryske Gea' toe. Zeker bij jaarrondbegrazing is voor onze landbouwhuisdieren de kwaliteit van het voedsel in de winter onvoldoende. Het wintervoedsel ('hooi op stam') wordt gekenmerkt door een laag eiwitgehalte en een in verhouding hoog celstofgehalte. Alleen grazers met een fysiologische aanpassing aan laagenergetisch voedsel komen derhalve voor jaarrondbegrazing in aanmerking.

Grazers van 'It Fryske Gea'
'It Fryske Gea' heeft gekozen voor één paarderas, één runderras en twee schaperassen. In de eerste plaats is hierbij gezocht naar ter plaatse thuishorende rassen. Van runderen en paarden zijn geen primitieve rassen, dat wil zeggen rassen die niet op melk- of vleesproductie of trekkracht zijn geselecteerd, meer voorhanden. Voor het beheer van

heideterreinen is gekozen voor het Drentse Heideschaap, een sober heideschaap dat reeds eeuwenlang door de bevolking van de eertijds uitgestrekte heidevelden in de Friesche Wouden, wordt gehouden.

Bij de keuze van paarden en runderen is vooral gekeken naar vergelijkbare klimaats- en terreinomstandigheden. Hierbij werd automatisch gezocht in Groot-Brittannië met haar koele, vochtige zomers en zachte, neerslagrijke winters. Ook de vegetatie, en daarmee de kwaliteit van het voedsel van grote delen van Groot-Brittannië, komt grotendeels met die van de Noordwesteuropese Laagvlakte, waarvan Nederland deel uitmaakt, overeen.

Voor wat betreft het paarderas is gekozen voor de Exmoor Pony, het oudste en meest geharde ras van West-Europa. Exmoor Pony's waren al bekend in de Keltische tijd, die tot omstreeks 500 geduurd heeft. Ze werden gebruikt voor het trekken van strijdagens; later schijnen ze in de open mijnbouw en ook voor de jacht te zijn gebruikt. In

het Exmoor Nationaal Park in Zuidwest-Engeland leeft de Exmoor Pony in halfwilde staat. De Exmoor Pony wordt gefokt op het overleven in het Exmoorgebied. In dit gebied heerst een zeeklimaat en valt als gevolg van stijgingsregens vanaf de Atlantische Oceaan, jaarlijks meer dan 2000 mm neerslag.

Als runderras is gekozen voor de Schotse Hooglander. De eerste vermelding van 'Highland Cattle' dateert uit de 16de eeuw en betrof het voorkomen ervan op de Hebriden. Pas in de 18de eeuw is er sprake van een zich ontwikkelend economisch belang. Hoewel de Schotse Hooglander wordt beschouwd als een vleesras, staat dit runderras bekend als een laatrijp ras en is dan ook in het verleden niet speciaal op de vleesproductie gefokt. Het is een hooglandrund en aangepast aan schrale voedselomstandigheden.

Sinds enkele jaren worden in de laaggelegen en vochtige veenpolders van de Rypstjerksterpolder zogenaamde Soay-schapen ingezet. Deze schapen komen van de Saint Kilda

gebied	oppervlakte	diersoort	aantal
Katlijker Schar (bos, heide, grasland)	115 ha	Schotse Hooglander	12
Ryptsjerksterpolder (grasland)	80 ha	Exmoor Pony	16
		Schotse Hooglander	6
		Soayschaap	24
Dellebuursterheide (bos, heide, grasland)	190 ha	Exmoor Pony	14
		Schotse Hooglander	10
		Drentse Heideschaap	20
Sippenfennen (grasland, moeras)	100 ha	Schotse Hooglander	10
Heide van Allardsoog (heide, grasland)	50 ha	Exmoor Pony	12
		Drentse Heideschaap	30
Bakkeveensterduinen (heide, grasland)	60 ha	Drentse Heideschaap	15
Rijsterbos (heide, grasland)	10 ha	Drentse Heideschaap	5

Tabel: Jaarrondbegrazing in terreinen van 'It Fryske Gea'

Eilanden in de Atlantische Oceaan, gelegen tussen de Hebriden en IJsland. De Soayschappen stammen mogelijk rechtstreeks af van de schapen, die de Neolithische boeren in het Stenen Tijdperk naar Groot-Brittannië brachten. Door de geïsoleerde ligging van de eilanden, bleef het oorspronkelijke type schaap bewaard.

Het Drentse Heideschaap

Het Drentse Heideschaap is een klein, rank schaap, met lange grove wol en fijne onderwol. De hoogte bedraagt 55-60 cm en het volwassen gewicht ligt tussen de 40 en 50 kg. Het is het enige gehoornde Nederlandse schapenras en komt ook nu nog overwegend in de provincie Drenthe voor. De rammen dragen prachtige, spiraalvormig gewonden horens. De ooien dragen meestal kleine en rechte of licht naar achteren gebogen horentjes, die ook wel stikken worden genoemd. Als kleuren komen voor bruin, vos en zwart en diverse mengvormen van deze kleuren, doch zelden geheel wit. De kop is meestal licht gevlekt; de staart is lang en dik bewold.

De ooien brengen per dracht één of twee lammeren ter wereld. Door de sterke vergrassing van de heide is het voedselaanbod sterk verbeterd, waardoor in de huidige situatie meer tweelingen dan eenlingen worden geboren. Als gevolg van de verbeterde voedselsituatie is de vruchtbaarheid sterk toegenomen. De rammen kunnen daardoor slechts een beperkte periode bij de ooien worden gehouden, anders worden vanaf november lammeren geboren. Bij 'It Fryske Gea' worden de rammen derhalve jaarlijks vanaf 1 november bij de kudde ingeschaard. De ramlammeren worden bij de jaarlijkse scheerbeurt in juni gespeend.

De Exmoor Pony

De Exmoor Pony is een evenwichtig gebouwd, grauwbrown paardje, met een lichte rand rond de ogen en een lichte mondstreek (zogenaamde meelsnuit). Het is een van de weinige paarderassen zonder Arabisch bloed. De dieren zijn dan ook opvallend uniform van bouw, hoogte en kleur. De hoogte varieert van 1.25-1.30 m; de kleur is grijsbruin, bruin of donker isabel. 's Winters hebben ze naast een dichte, korte vacht, een lange windbeharing.

Exmoor Pony's zijn uiterst sobere dieren en voelen zich het best thuis in schrale heide- en duinvegetaties. Bij een te eiwitrijke vegetatie zoals in bemest grasland of kunstweide, bestaat de kans dat de dieren 'hoefbevangen' worden. Dit is een stofwisselingsziekte, waarbij zich kraakbeen in de hoven afzet waardoor de dieren nauwelijks meer kunnen lopen. Voor Exmoor Pony's wordt gauw 'te goed' gezorgd. De Exmoor Pony's worden bij 'It Fryske Gea' in kuddeverband gehouden. Een dominante hengst heeft meestal een groep van drie à vijf volwassen merries en enkele jonge pony's onder zijn hoede. Jonge hengsten proberen vanaf het tweede jaar een merrie van de groep af te zonderen en een nieuwe kudde te vormen. De veulens worden meestal vanaf het derde jaar, van maart tot oktober, geboren.

De Schotse Hooglander

De Schotse Hooglander is een gedrongen, matig ontwikkeld rund met breed uitstaande liervormige horens en een lange, harige vacht. De schofthoogte van de tot circa 550 kg zware koeien bedraagt ongeveer 1.05 m. De stieren kunnen 750 kg of meer wegen bij een schofthoogte van 1.20-

Bij 'It Fryske Gea' hebben Schotse Hooglanders met een roodbruine kleur, eventueel met zwarte streepachtige (zogenaamd 'brindle'), de voorkeur. Katlijker Schar, maart 1988.

Foto: Benny Klazenga.

1.30 m. Binnen het ras komen diverse kleurslagen voor, zoals wit, geel, roodbruin en zwart. Bij 'It Fryske Gea' heeft de roodbruine kleur, eventueel met zwarte streepachtige vlekken (zogenaamd brindle), de voorkeur. De vacht is dicht en langharig; een lange pony (de dossan) behoort over het voorhoofd te hangen, die de ogen tegen wind en regen beschermt.

De Schotse Hooglander hoeft nooit te worden opgesteld en kan onder extreme klimaatomstandigheden en op zeer schrale, voedselarme vegetaties overleven.

Bij 'It Fryske Gea' worden de Hooglanders in kuddeverband gehouden. Dit houdt in dat bij elke groep koeien een fokstier loopt. De kalveren worden vrijwel het gehele jaar geboren. De koe- en stierkalveren worden bij een leeftijd

van acht à tien maanden gespeend. Bij een leeftijd van minimaal twee jaar komen de koeien bij de stier. De soberheid, hardheid, gezondheid, lange levensduur, het goede moederinstinct en het zonder hulp afkalven zijn alle voor het natuurbeheer zeer bruikbare eigenschappen.

Het Soayschaap

Op het eiland Soay (oud-Noors voor schaap), onderdeel van de Saint Kilda-archipel leeft het meest primitieve schaap dat in West-Europa nog voorkomt. Ondanks de bar slechte klimatologische omstandigheden en de geringe omvang van de populatie, is eeuwenlang een kudde van circa tweehonderd Soayschapen bewaard gebleven. Het grootste eiland van de Saint Kilda-archipel, Hirta, was tot in augustus 1930 bewoond. Toen vroeg de bevolking of zij mocht worden geëvacueerd; de barre omstandigheden op de eilanden maakten dat zij de strijd tegen de natuur en de armoede opgaven.

In 1932 transporteerde de eigenaar van de archipel, de

Vijfde Markies van Bute, van het eiland Soay 107 schapen naar het grootste eiland Hirta en liet de dieren daar aan hun lot over. Sindsdien hebben de dieren zich op dit eiland uitstekend gehandhaafd. Al naar gelang de voedselsituatie kunnen er het ene jaar twee maal zoveel zijn als in het jaar ervoor of erna. In 1957 is de archipel tot natuurreservaat verklaard door de National Trust for Scotland.

Het Soayschaap is een vrij hoogbenig, sierlijk, klein, bruingekleurd schaap. Zowel de rammen als de oaien zijn gehoornd. Bij de oaien zijn de horens spits en naar achteren gebogen. De rammen hebben zware cirkelvormig gebogen, niet gewonden horens. De wol is kort en zeer fijn. In de maanden mei en juni valt de vacht uit. Rammen hebben vaak bruine of zwarte manen aan de hals en aan de borst. Opvallend is ook het zogenaamde Mouflonzadel. Vermeldenswaard is, dat bij het Soayschaap de schapeluis niet voorkomt.

Oudere rammen variëren in gewicht van 35-40 kg; oaien

Soayschappen in de Rypstjerker Polder. Ze kunnen uitstekend op laaggelegen veengronden worden gehouden.

Foto: Benny Klazenga.

wegen 20-25 kg. Het is een laatrijp ras waarvan het gewicht tot op driejarige leeftijd nog toeneemt. De Soayschappen worden ook bij 'It Fryske Gea' in kuddeverband gehouden; ooien en rammen lopen het gehele jaar bij elkaar. Opmerkelijk is de zeer korte bronstperiode die eind no-

vember, begin december valt. De lammeren worden eind april, begin mei, in een periode van hooguit veertien dagen geboren. Onder gunstige omstandigheden kunnen éénjari-ge ooien wel één lam werpen. Oudere ooien werpen zowel één- als tweelingen. De geboorte verloopt zeer snel en gemakkelijk.

Schappen worden in zijn algemeenheid op zand- en klei-grond gehouden. De meeste

schaperassen zijn aangepast aan tamelijk droge gebieden of gebieden met voldoende afwatering. Soayschappen kunnen echter uitstekend op laaggelegen veengronden worden gehouden. Dat is dan ook de reden dat 'It Fryske Gea', naast de heideschappen voor de zandgronden, heeft gekozen voor begrazing in veenpolders met Soayschappen.

■ Drs. U.G. Hosper, 'It Fryske Gea', postbus 3, 9244 ZN Beetsterzwaag.